

A BEFOGADÓ VÁROS
AZ EPERJESI EVANGÉLIKUS JOGAKADÉMIA
ÉS CSENGEY GUSZTÁV „KÖLTŐPROFESSZOR” MISKOLCON

PORKOLÁB TIBOR

Az 1909-ben törvényhatósági jogot szerző, azaz a vármegyei „gyámság” alól felszabaduló Miskolc nagyszabású városfejlesztési programmal igyekszik regionális (jó-részt kereskedelmi adottságokra támaszkodó) szerepkörét kiterjeszteni. A Kassával való versengés jegyében formálódó „Nagy-Miskolc” koncepció¹ a környező települések (elsősorban Diósgyőr) bekebelezésével hozná létre az egyik legjelentősebb vidéki várost, amely egyfelől „a magyar Ruhr-vidék” központjaként, másfelől felsőmagyarországi oktatási és kulturális centrumként teljesíthetné ki térségi küldetését. E centrum-funkció persze felsőoktatási intézmény(eke)t is feltételez, így nagyon is érthető, hogy „valahányszor egy-egy új egyetem felállítása vagy áthelyezése [...] szóba került, Miskolc minden egyes alkalommal ott állt a küzdők sorában, igényét hangoztatta, jussát kidomborítani igyekezett s a legnagyobb mérvű áldozatkészség szándékát mutatta fel”.² Ezek a törekvések azonban nem vezetnek eredményre: sem a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskolát, sem pedig a sárospataki ref. teológiát és jogakadémiát nem sikerül áttelepíteni Miskolcra, és egy műegyetem alapításának a reményét is szertefoszlatta a háborús összeomlás. A trianoni békeszerződés viszont új helyzetet eredményez: a Selmecbányát immár elhagyni kényszerülő főiskola végleges elhelyezéséért vívott harcot ugyan elveszíti Miskolc (a kormányzat inkább a *civitas fidelissima* címet elnyerő Sopront jutalmazza), ám „a tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi kollégiumának jogakadémiája” az Avas alján keres és talál menedéket. A Kassa szerepének átvételére készülő, a „kultúrvégyváros” arculat kialakítására törekvő, „a magyar Felvidék fővárosa” és a „Felsőmagyarország Athénje” titulusokat kiérdemelni igyekvő Miskolc mindent el is követ azért, hogy első és egyetlen főiskolájának a fennmaradását és működését biztosítsa: nem csupán a városháza második emeleti helyiségeit engedi át az átköltöző intézmény részére, de – a felekezeti jogakadémiák megszüntetésére irányuló kormányzati intézkedéseket ellensúlyozva – három tanszék fenntartásának a teljes költségét is magára vállalja.³ A jogakadémia – ahogy ezt dékáni székfoglaló beszédében Bruckner Győző fejtegeti – azzal szándékozik viszonzni „a város áldozatkészségét”, hogy „készséggel felajánlja azt a szellemi tőkét, melyet tanári kara képvisel, a város mindennemű kulturális kezdeményezésének szolgálatban”. Az új dékán annak a reményének is

¹ Erről lásd: VERES 2003, I. 145–149.

² ZSEDÉNYI 1929, 145.

³ A jogakadémia miskolci letelepedéséről és működéséről lásd: MIKLER 1922; BRUCKNER 1996; STIPTA 1996.

hangot ad, hogy a jogászfjúság Miskolcon is „a társas élet kovácsa” tud lenni.⁴ E programpontok megvalósítása a húszas évek derekára látványos szakaszába érkezik. 1925-ben indul a főiskola jog- és államtudományi folyóirata, a Miskolci Jogászélet, amely „az első vidéki jogi szaklapként” várospolitikai és regionális gazdasági tárgyú értekezések egész sorát teszi közzé.⁵ A jogakadémia közgazdaságtan-professzora, Schellner Károly például „Nagy-Miskolcz” és Borsod vármegye népességét vizsgálja demológiai és demográfiai szempontból. Nagyhatású közleményei különnyomatokként is megjelennek a Miskolci Jogászélet Könyvtára című sorozatban.⁶ A terjedelmesebb dolgozatoknak a Miskolci Ev. Jogakadémia Tudományos Értekezései-nek Tára biztosít publicitást: például ebben a sorozatban rajzolja meg az ugyancsak jogakadémiai tanár Zsedényi Béla Miskolc szellemi életének és kultúrájának átfogó, perspektivikus „portréját”.⁷ 1925-ben indítják el a főiskola professzorai a Miskolci Szabad Egyetemet, amelynek népszerű előadásai a városháza és a vármegyeháza dísztermében, illetve „más kultúrhelyiségekben” hangzanak el. Miskolc legtekintélyesebb, hivatalos rangra emelt közművelődési és irodalmi társaskörével, a Lévay József Közművelődési Egyesülettel is szoros kapcsolatban áll a jogakadémia: az egyesület irodalmi szakosztálya szinte a teljes oktatói kart a tagjai közé választja, sőt 1926-tól Bruckner dékán tölti be a szakosztály elnöki tisztét is.⁸ E „kulturmunkából” – jórészt vitaestek és irodalmi matinék rendezésével – az 1920-ban alapított Miskolci Joghallgatók Testülete is kiveszi a részét, sőt a jogászfjúság által meghonosított ceremóniák (a „jogászmárcziusok”, a „ballagások”, a lampionos, szerenádos felvonulásokkal kísért „hazafias” megemlékezések) rövid idő alatt „meleg s tarka” ünnepeivé válnak „magának a város közönségének is”.⁹ Hat évvel programadó dékáni székfoglalójának elhangzását követően Bruckner Győző elégedetten állapíthatja meg: „A miskolci ev. jogakadémia e rövid évtized alatt, mióta Miskolcon megtelepült, máris a város egyik legtekintélyesebb kultúrintézménye lett és a város aggódó szeretettel kíséri figyelemmel egyetlen főiskolájának fejlődését és sorsát.”¹⁰

Csengey Gusztáv költő, az eperjesi ev. kollégium egykori rektora, a kollégium teológiai akadémiajának nyugalmazott tanára a jogakadémiával egy időben – hetvenhét évesen – költözik Miskolcra. „Itt csak úgy jutottam nyugdíjhoz – nyilatkozza a Miskolci Naplónak –, hogy az állam nagyrészt irodalmi működésemet kívánta méltányolni, másrészt a jogakadémia átvett tanárainak karába, magántanárnak.”¹¹ A jogakadémia azzal is demonstrálja az eperjesi kollégiumi hagyományokat megtestesítő „Gusztai bácsi” iránt érzett nagyrabecsülését, hogy Tudományos Értekezéseinek

⁴ Az 1923. november 9-én elhangzott beszédet lásd: BRUCKNER 1996, 140–145.

⁵ A folyóiratról lásd: ZIMONYI 1987, 55–56.

⁶ Lásd például: SCHNELLER 1929; SCHNELLER 1930; SCHNELLER 1931; SCHNELLER 1933.

⁷ ZSEDÉNYI 1929.

⁸ Lásd: BRUCKNER 1996, 181–182.

⁹ ZSEDÉNYI 1929, 156.

¹⁰ HALMAY–LESZIH 1929, 209.

¹¹ Csengey Gusztávnál, gyertyafény mellett. *MN*, 1923. nov. 18.

Tárában megjelenteti A *nikolsburgi béke* című értekezését,¹² és életpályájának áttekintésével indítja el A Miskolci Ág. Hitv. Ev. Jogakadémia Szemináriumainak Értekezései című füzet sorozatot.¹³ A miskolci literátus közösség is igyekszik befogadni a hontalanná vált „költőprofesszort”: nem csupán alkalmi költeményeket várnak tőle, de a város újjászerveződő közművelődési és irodalmi egyesületének a vezetésével is meg kívánják bízni. E megtisztelő felkérést – Serédi Jenőhöz 1921. június 15-én írott levelében – megfontolt érveléssel hárítja el: „Hogy egy megalakítandó irodalmi társaság élére álljak s annak vezetője legyek, arra én egyáltalán nem érzem alkalmasnak magamat. Hosszu évek nehéz szellemi munkájában kifáradt vénember vagyok s 79-ik évemben mindenek előtt nyugalomra van szükségem [...] Egy más baj is van. Arra a nagy tevékenységi szerepre, amelyre engem igen tisztelt Uram kiszemelni szíves volt, idevaló, miskolci ember kell, aki benn él a társadalomban, ismeri annak alkalmas tagjait s tud hatni különféle irányokban; én pedig itt egészen idegen vagyok s itteni rokonaimon kívül alig ismerek egy-két embert.”¹⁴ Ha vezetői tisztséget nem is vállal a működését 1923-ban megkezdő és Lévay József nevét a zászlajára tűző egyesületben, a felkínált tiszteleti tagságot örömmel fogadja el. Székfoglalóját – „benső meghatódottságban és költői ihletben fogant, magyar bánattól mélyen érzett, művésziértékű” verseinek felolvasásával – az 1925. május 24-i egyesületi matinén tartja meg.¹⁵ Gyászbeszédében Bank Sándor, a Lévay Egyesület igazgatója így idézi fel utolsó költői fellépését: „Csodaszamba megy az, hogy egy költő élete kilencedik évtizedében, halála előtt két hónappal szívéhez szorított lantjából zengesse közönsége felé a magyar mezők egyszerű és legszebb virágainak illatára emlékeztető nemes hangjait... Mert nincs még két hónapja annak, hogy Csengey Gusztáv, mint egyesületünk tiszteletbeli tagja székfoglalóját tartotta. Akik ott könyveztünk akkor, e ritka élményt soha el nem feledhetjük.”¹⁶ A város nagy közösségi eseményeit is gyakran ékesítik az agg poéta költeményei: *Helikon ünnepe (Festetich György gróf emlékezte)* című ódája például az 1921. évi miskolci Helikon-ünnepélyen hangzik el,¹⁷ *Az első színház* című epigrammája a centenáriumát ünneplő miskolci színházat köszönti,¹⁸ és a trianoni menekülteknek otthont adó Hodobay-telepet

¹² CSERGEY 1922.

¹³ SZÍVÓS 1924.

¹⁴ HOMHTD 80.89.2.3. Közli: TÓTH K. 1925.

¹⁵ A Lévay-egyesület matinéja. *MN*, 1925. máj. 26. A felolvasott költeményeket (*Régi nóta; Leszámolás*) közli: *MN*, 1925. máj. 31. A tiszteleti tagság felajánlásáról lásd: *MN*, 1924. okt. 3.

¹⁶ TOMÁN 1925, 18.

¹⁷ Lásd: HOMIGy 92.99.1.24. A költeményhez csatolt autográf jegyzet szerint: „Ezt a verset a miskolci Helikoni ünnepélyre írtam. Elszavalták ugyan a helikoni ünnep színházi matinéján, de egy lap sem kérte el tőlem közlésre. A miskolci hírlapirodalom napirendre tért fölötte. – Mindegy! Elteszem magamnak emlékül.”

¹⁸ *MN*, 1923, dec. 12.; KERESZTESY 1923, 9.

is az ő ódájával avatják fel. (A Hodobay-telep Lakóinak Egyesülete egyébként díszelnökének is megválasztja.)¹⁹ A helyi lapok sorra közlik kiadatlan költeményeit és újabb szerzeményeit, a *Népkerti dalokat*.²⁰ Hatvan éves írói jubileumáról „nagy és fényes ünnepség keretében” emlékezik meg „Miskolc egész társadalma”.²¹ Halálának híre gyászba borítja a várost, hiszen „az avasaljai metropolisz lakói” – ahogy ezt a helyi lapok deklarálják – „az elrablott Felvidék meggyalázott, fullasztó légköréből” ide menekülő agg poétát már a „magukénak tartották”.²² Az 1925. július 15-i „impozáns” gyászszertartáson (amelyen a városi elöljáróság és a Lévy Egyesület testületileg vesz részt) „Miskolc egyetlen nagy gyászoló családdá forrott össze s ezres tömegekben zarándokolt az evangélikus templom utolsó útjára induló nagy halottja elé a fájdalmas végtisztességre”.²³ „Miskolc nagy halottjáról” hamarosan utcát neveznek el városban, majd a Csengey Gusztáv utcában – a Lévy Egyesület kezdeményezésére – emléktáblát is elhelyeznek. Az utcanév-magyarázó márványtábla 1929. május 18-án rendezett leleplezési ünnepélyén a jogakadémia tanári kara és a jogászfifjúság mellett „Miskolc művelt közönségének színe-java” is megjelenik.²⁴ 1942. augusztus 6-án pedig – születésének századik évfordulóját ünnepeelve – a „költőprofesszor” mellszobrát is leleplezik az evangélikus templom főbejárata mellett, az ún. Luther-udvarban.²⁵

Csengey miskolci befogadását és intézményesülő tiszteletét nem kis mértékben segíti elő az a körülmény, hogy Lévy József halálával betöltetlen marad a város

¹⁹ Ünnepségek között avatják fel a Hodobay-telepet. *MN*, 1924. máj. 18. Csengey számára is az ún. Haliczkán létrehozott és az alapító polgármesterről elnevezett telepen utal ki lakást a város. Előtte sógornőjénél albérlő, majd Soós Mihály ref. főgimnáziumi tanár fogadja be papszeri házába. Lakhatási és megélhetési nehézségeiről lásd Serédi Jenőhöz 1921. szeptember 16-án írott levelét: HOMHTD 80.89.2.5. (Közölve: TÓTH K. 1925.) Lásd még Bruckner Győző sajtófelhívását: BRUCKNER 1922.

²⁰ Lásd például: Magamnak. *MJ*, 1923. nov. 23.; Eperjesről Miskolcra. *MN*, 1923. nov. 25.; Hazafelé (A jénai dalokból). *MN*, 1924. nov. 1.; A miskolci népkertben. *MJ*, 1924. júl. 31.; Lenkémnek. *MJ*, 1925. júl. 16.

²¹ *RH*, 1925. júl. 14. Az 1923. november 25-én rendezett ünnepségről lásd: Csengey Gusztáv 60 éves írói jubileuma a miskolci Nemzeti Színházban. *MJ*, 1923. nov. 27.; Csengey matiné a színházban. *MN*, 1923. nov. 27.

²² Csengey Gusztáv. *MJ*, 1925. júl. 14.; Meghalt Csengey Gusztáv. *MN*, 1925. júl. 14.

²³ NOVÁK 1941, 289. Lásd még: A virágok özönében áll a halott költő ravatala. *MN*, 1925. júl. 16.; Csengey Gusztáv temetése. *MN*, 1925. júl. 17.; Eltemették Csengey Gusztávot. *MJ*, 1925. júl. 16.; Eltemették Csengey Gusztávot. *RH*, 1925. júl. 16.; TOMÁN 1925. A gyászmenetről lásd Rosenblatt Emil miskolci fényképész felvételét: HOMHTD 80.89.9.2.

²⁴ Csengey Gusztáv emléktáblájának leleplezése. *Miskolci Jogászélet*, 5.1929/6. 15. Lásd még: Leleplezték a Miskolcon élt írók emléktábláit. *MJ*, 1929. máj. 19. Az emléktábla felirata: CSENGEY GUSZTÁV / 1842–1925 / EPERJESI EV. KOLLÉGIUMI THEOL. ÉS JOGAKAD. TANÁR. / ZSOLTÁR-, REGÉNYÍRÓ, KÖLTŐ. A „FOGOLY LENGYEL” SZERZŐJE. / TRIANON MENEKÜLTJE. Ekkor leplezik le – többek között – Lévy emléktábláját is. Erről lásd: PORKOLÁB 1997, 136–137.

²⁵ Országos ünnepség keretében leplezték le Csengey Gusztáv szobrát. *MJ*, 1942. aug. 6.; Csengey Gusztáv emlékének áldozott szerdán Miskolc társadalma. *MÉ*, 1942. aug. 6.

költőjének tekintélyes tiszte. Ahogy a Petőfi-centenáriumi alkalmából Miskolcra látogató Krúdy Gyula fogalmaz: „Ez a város a szép nők és az öreg költők városa [...] Ami a költőket illeti: bájosan ragaszkodnak az öreg Lévay József emlékéhez, akinek elmúltával többé nem sokat számítanak azok a poéták, akik már nem járnak Kazinczy-kabátban. A tiszteletre méltó öreg ur, akit harmónikás nadrágjában, pátriárka egykedvűségével néhány év előtt magam is láttam a kaszinó felé baktatni: jódarab időre befűttenette itt az utját a borotvált, modern költőknek, akik néha borozás nélkül is mámorosnak vagy félbolondnak teszik magukat. – Ha itt valaki ismét a város költője akar lenni, annak legalább is akadémikusnak kell lenni, művelni kell az ódát, a komoly lírát és nem szabad megretirálni a nehéz borok elől. A régi, megkopott házak mentén tulajdonképpen napjainkban is Lévay József törékeny, őszbeborult alakja suhan tova, amikor költészetre fordul a beszéd.”²⁶ Csengey több szempontból is alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a helyi literátus közösség benne ismerjen rá a Lévay szellemi örökségét és közösségi szerepkörét átvenni képes költőfigurára.²⁷ Egyrészt azért, mert – Lévayhoz hasonlóan – mégiscsak országos hírvé poéta. Számára is egy allegóriaként olvasott ifjúkori költemény hozza meg az (el)ismertséget: míg Lévay a *Mikes*, addig Csengey *A fogoly lengyel* költőjeként rögzül a közösségi emlékezetben.²⁸ A Vasárnapi Ujságban 1863. március 8-án, a lengyel felkelés idején megjelenő költemény²⁹ ugyan nagyhatásúan lépteti fel a lengyel szabadsághős, Kosciuszko glóriás alakját, rendkívüli népszerűségét mégis inkább aktualizálhatóságának köszönheti: „A magyar szivekben még annyira sajgott akkor a nemzeti fájdalom, még oly eleven volt a nemzet gyászának emléke, hogy a lengyelek gyászának felidézésekor, hősiességük apotheosisában a magyar szabadságharc tragédiáját látta és a magyar vitézség csodatetteire gondolt költő és közönség egyaránt” – mutat rá „a vers hallatlan sikerének, megrázó hatásának titkát”-ra Bruckner Győző.³⁰ *A fogoly lengyel* – akárcsak a *Mikes* – kedvelt szavaltai- és antológiadarabként hagyományozódik nemzedékről nemzedékre. A Csengeyt a miskolci ravatalnál a Petőfi Társaság nevében búcsúztató Havas István össze is kapcsolja a két költeményt: „A te *Fogoly lengyel*-edet félszázad óta úgy szavalták és szavalják ma is országszerte, mint a *Mikes*-t, a magyar fájdalom e hallhatatlan remekét.”³¹ Nemigen lelhető fel olyan Csengey-méltatás, -nekrológ vagy -értekezés, amelynek szerzőjét ne kötné – többnyire diák-kori – személyes élmény *A fogoly lengyel*hez. Kiss Pál például ennek felidézésével kezdi jubileumi köszöntőjét: „Beh világos a cár palotája... Micsoda kedves gyerek-

²⁶ KRÚDY 1923. Lásd még: KRÚDY 1989, 176–177.

²⁷ Lévay „borsod-miskolczi” irodalmi és társadalmi státuszáról lásd: PORKOLÁB 2014a.

²⁸ A „*Mikes* költője”-titulusról lásd: PORKOLÁB 2011.

²⁹ A költeményt az alábbi lábjegyzettel adja közre a szerző: „Október 10-én 1794-ben ment végbe a maciejoviczei véres ütközet, melyben II. Katalin orosz czárnő seregei győztek; Lengyelország pedig harmadszor és végképen földaraboltattott. Cs. G.” (*Vasárnapi Ujság*, 10. 1863/10. 86.) Keletkezéstörténetéről lásd: CSENGEY 1923.

³⁰ BRUCKNER 1925, 15.

³¹ T OMÁN 1925, 17.

kori emlékeink ébrednek fel erre a versre! Mind szavaltuk valamikor, önképző körben, ifjúsági ünnepeken [...] aki a nyolcvanas-kilencvenes években járt gimnáziumba, nem volt jóra való diák, ha nem tudta könyv nélkül *A fogoly lengyelt*.³² A diákélményekre visszatekintve emlékezik Csengeyre Tóth Árpád is: „nyomatás nélkül is élt bennem és mélyebben és elevebben, mint akárhány kötet jelesebb és nevezetesebb költemény, mert nem papírra nyomtatva, hanem a szívemben őrzöm ezt a verset, tündérkézzel beírva, annak a szépséges tündérnek a kezével, aki az ifjúság emlékeit jegyezgeti fel bennünk. Én is az önképzőkörben egyesültem boldogan ezzel a verssel, – a diákok lázasan írták le egymástól, micsoda nagyszerű szavalni való kincs volt! – s mindannyian, én is, valamint bizonyára sok-sok ezer immár deresedni kezdő egykori diák is szerte az országban, mikor meghallottuk a Csengey Gusztáv halála hírért, önkéntelenül susogni kezdtük a szépen gördülő, emlékezetes verset.”³³ Miskolcon is „*A fogoly lengyel* költője”-ként tisztelik Csengeyt: a laudációs formula számtalan alkalommal hangzik el a kommemorációs ünnepélyeken, olvasható a helyi sajtóban, és belevésik a „költőprofesszor” sírkövébe, majd márványtáblájába is.³⁴ A jeles költeményt minden kultuszeseeményen (a jubileumi megemlékezéstől a szoboravatóig) elszavalják, Bank Sándor külön előadásban méltatja „jelentőségét és értékét” a Lévay Egyesület matinéján,³⁵ a Magyar Jövő pedig újraközlésével ad hírt szerzőjének haláláról.³⁶ A kultuszverssé váló költemény ugyanakkor teljesen eltakarja az életművet: Csengey így – ahogy ezt a fent idézett Nyugat-cikkek címei is jelzik – „egyversű költő”-ként kaphat helyet a magyar irodalomtörténetben. Pedig egy másik ifjúkori műve még *A fogoly lengyel* népszerűségét is felülmúlja: az ő fordításában válik közismertté a jénai diákok búcsúdala, a *Ballag már a vén diák*.³⁷ A ballagási diáknóta magyar szövegének eredete mára ugyan elhomályosult, ám a miskolci jogakadémia tanári kara és a jogászfifjúság még számon tartja Csengey szerzőségét. Szívós Béla szemináriumi életrajza például a költő jénai tanulmányútjának „legnevezetesebb mozzanata”-ként tárgyalja „a híres Bursch nóta” lefordítását.³⁸ A miskolci ravatalnál Bruckner dékán „a nemzet nagy költőjétől, a »Fogoly lengyel« szerzőjétől, »A ballag már a vén diák« magyar szövegének szerzőjétől” vesz végső búcsút, és a jogszigorló Dienes István gyászbeszéde is megemlékezik a fordításról: „A nóta, amit úgy szívünk szerint az ajkunkra adtál, beteljesült... Bizony, ballag már a vén diák...” Innen nézve válik érthetővé, hogy a gyászmenet miért „a *Ballag már a vén diák* hangjai mellett” kíséri utolsó útjára a jogakadémia „kedves jó Guszti bácsi”-ját.³⁹

³² KISS P. 1912, 617.

³³ TÓTH Á. 1925, 296.

³⁴ PORKOLÁB 1997, 157.

³⁵ A Lévay-egyesület matinéja. *MN*, 1925. máj. 26.

³⁶ *MJ*, 1925. júl. 14. A költeményt kísérő lábjegyzet: „A költő legkiválóbb verse, amelyet 20 éves korában, a lengyel szabadságharc előtt egy évvel írt.”

³⁷ Kéziratát lásd: *Végzett diakbúcsu-dala. A németországi „BemoosterBursche” után*. Aszód 1868., OSzKK, QuartHung. 3188, fol. 35, 38. Lásd még: BAKÓ 2003.

³⁸ SZÍVÓS 1924, 10.

³⁹ TOMÁN 1925, 18.

Csengey másrészt a „nagy idők nagy szellemé”-nek, „a régi erények”-nek az (utolsó) őrzőjeként és áthagyományozójaként folytathatja Lévay magasztos küldetését.⁴⁰ A „költőprofesszor” még vizuális megjelenésében is a hagyományok megtestesítője. Az egykori eperjesi diák Sebesi Ernő például így idézi fel a Kossuth-szakállas, sujtásos mentét viselő, ősz poéta alakját: „ugy találtam, hogy nem is a költő állt előttünk, hanem maga a trádíció a legtisztább és a legnemesebb értelmében ennek a méltóságos szónak.”⁴¹ Miskolcon ugyancsak „az elmúlt szép idők” emlékezetét tárítják a „fehér Kossuth-szakállas, csizmás, zsinóros magyar úr” figurájához.⁴² A kultuszépítésnek a Lévay esetében már jól bejáratott mechanizmusa lép itt működésbe: a költő-pátriárka⁴³ – a dicső múlt és az eszménytelen jelen között közvetítve – „élő ereklye”-ként (majd pedig „halhatatlan halott”-ként) válik köztisztelet tárgyává.⁴⁴ Az egyik hagyományvonal, amelynek Csengey a reprezentánsa lehet: „a Rákócziak, Thököliek kegyeletes városából” magával hozott „kurucos” (függetlenségi és szabadságharcos) tradíció.⁴⁵ Előszóval ölti ugyanis magára „az utolsó kuruc” jelmezt.⁴⁶ Költeményeiben lankadatlan lelkesedéssel (ám kiüresedő retorikával) zengi a patriotizmus eszmekörét. „Az én költészetem mindig hazafias irányu volt. [...] dicsőmultunk gyászos vagy fényes fordulatai inspiráltak leggyakrabban költői munkásságomban. *A magyar szabadság költője igyekeztem lenni* – talán ezzel a mondatmal fejezhetem ki a költészetben vezérlő elvemet” – foglalja össze *ars poeticáját* egyik sajtónyilatkozatában.⁴⁷ Eperjesen például évtizedeken át ő írja az obligát ódát a március 15-i ünnepélyekre,⁴⁸ de Miskolcra költözése után is többször megverseli a „csodatévő hazaszeretet” napját.⁴⁹ Tanárként is előszóval foglalkozik a magyar szabadságmozgalmakkal és függetlenségi törekvésekkel. A jogakadémián *Nemzeti küzdelmeink a mohácsi vész után* és *Nemzeti küzdelmeink a XVIII. században* címmel

⁴⁰ Lásd például: Kivonat a miskolci ág. hitv. ev. egyház tanácsának 1925 évi július hó 21-én tartott ülésén felvett jegyzőkönyvéből = HOMHTD 80.89.6.1.; KÓRAKÓ 1925.

⁴¹ SEBESI 1925.

⁴² Utoljára a lírán... Látogatás Csengey Gusztávnál. *MN*, 1921. dec. 24.; Csengey Gusztáv emléktáblájának leleplezése. *Miskolci Jogászelet*, 5.1929/6. 15.

⁴³ Csengey is megkapja „a magyar költők patriarchája”- és „a magyar költők Nesztora”-titulusokat. Lásd például: TOMÁN 1925, 17; BRUCKNER 1925, 15.

⁴⁴ Erről lásd: PORKOLÁB 2014.

⁴⁵ DAMÓ 1922.

⁴⁶ SZÍVÓS 1924, 18. E titlust lásd még: Csengey Gusztáv. *MJ*, 1925. júl. 14., Csengey Gusztáv emléktáblájának leleplezése. *Miskolci Jogászelet*, 5.1929/6. 15; Országos ünnepség keretében leplezték le Csengey Gusztáv szobrát. *MJ*, 1942. aug. 6.; NAGY T. 1942.

⁴⁷ Csengey Gusztáv önmagáról, költői hitvallásáról és a modern irodalomról. *MN*, 1923. nov. 25.

⁴⁸ SEBESI 1925.

⁴⁹ Lásd: *Márczius 15-ikén* (1921) = HOMHTD 80.89.1.42.; *Márczius 15-ike* (1922) = HOMHTD 80.89.1. 38.; *A ledőlt szobor* (1922) = HOMIGy 92.99.27.

tart népszerű speciálkollégiumokat, és a Miskolci Szabad Egyetemen is fellép *Nemzeti küzdelmeink története Thököly Imre korában* című előadásával.⁵⁰ Gyászbeszédében Dienes István hálásan tekint vissza ezekre a legendás jogakadémiai kurzusokra: „a nemzet küzdelmeit megismerni, a hazát önfeláldozással szeretni Tőled, az utolsó kuructól tanultuk meg. Felejthetetlenek azok a történelmi kollégiumok, amelyeken az új fészkek egyszerű falai között, de az eperjesi ősi Collegium nemes tradícióitól áthatva, olyan áhitattal hallgattunk Téged. Hallottuk Bocskay, Bethlen, Rákóczy küzdelmét, a nemzet megpróbáltatásának idejét... s a kurucok bánatán, magyarok bánatán hányszor könnyeztél és könnyeztünk...”⁵¹ Temetésén pedig nem csupán a jénai búcsúdál hangzik el, de „felsírt a bujdosó kurucok, a menekülők tárogtója” is.⁵²

„Az utolsó kuruc” gyorsan terebélyesedő miskolci kultuszát az is táplálja, hogy élettörténete – a trianoni országvesztés lokális változataként – „a tragikus magyar sors” szimbólumává magasztosul.⁵³ Az Eperjest elhagyni kényszerülő „költőprofesszor” miskolci „hontalansága”⁵⁴ nem csupán a száműzött hazafi, a „bujdosó kuruc” romantikus alakja köré épülő nemzeti mitológiát hívja elő, de mozgósítja az irredenta-revizionista retorikát is: „Mint élő memento jártál közöttünk, hogy a Felvidék elvesztét soha egy pillanatra el ne feledjük. [...] Imádkozunk a mindenható Istenhez, adjon Neked csendes, békés nyugalmat, nekünk pedig erőt, hogy azzal a tűzzel, lelkes honszerelémmel, amit Tőled nyertünk szent örökségképpen, visszaszerezzük Nagy-Magyarországot” – fogadkozik Dienes István a temetési szertartáson; „És én, hogy eleget tegyek az ő emlékének, szeretnék most valami emberfeletti módon belekiáltani a levegőbe, hogy meghallja mindenki, hogy mi itt a Felvidékről kiüldözött nagy költő: Csengey Gusztáv emléktáblájának leleplezésekor tiltakozunk az ellen, amit velünk elkövettek. [...] Úgy szeretném belekiáltani a levegőbe, hogy mi itt ezek között a szűk, nyomorult határok között nem bírunk élni. [...] Nekünk az integer, régi Magyarország kell” – hangoztatja Végh László joghallgató az emléktábla-avató ünnepélyen.⁵⁵ Csengey tehát – ahogy ez a márványtáblán is olvasható – „Trianon menekültje”-ként talál új otthonra Miskolcon. Nem meglepő, hogy kibon-

⁵⁰ STIPTA 1996, 20.

⁵¹ TOMÁN 1925, 18. E kurzusokról lásd még Kőrákó Béla visszaemlékezését (KŐRAKÓ 1925) és Bruckner Győző szoboravató beszédét (Országos ünnepség keretében leplezték le Csengey Gusztáv szobrát. *MJ*, 1942. aug. 6.).

⁵² TOMÁN 1925, 18. Emléktáblájának és mellszobrának leleplezésekor is legkedvesebb dalait, a kuruc nótákat játssza a jogászenekar és Prófánt István tárogtóművész: Leleplezték a Miskolcon élt írók emléktábláit. *MJ*, 1929. máj. 19.; Csengey Gusztáv emlékének áldozott szerdán Miskolc társadalma. *MÉ*, 1942. aug. 6.

⁵³ Csengey Gusztáv. *MJ*, 1925. júl. 14.

⁵⁴ BRUCKNER 1922.

⁵⁵ TOMÁN 1925, 18; Csengey Gusztáv emléktáblájának leleplezése. *Miskolci Jogászelet*, 5. 1929/6. 15–16.

takozó tiszteletéhez a jogakadémia biztosítja a kezdeményező és mozgósító intézményes hátteret. Miskolc polgársága jórészt a professzori kar és a „fáklyavívó” jogászfűjség⁵⁶ közvetítésével válik a Csengey-kultusz részesévé.

A másik hagyományvonal, amelynek Csengey – Lévayhoz hasonlóan – 20. századi képviselőjeként (és egyben lezárójaként) léptethető fel: a Petőfi- és Arany-féle klasszikus költészeti tradíció. „Csengey Gusztávban nem csupán a mult század utolsó harmadbeli magyar lirának egyetlen élő reprezentánsát ünnepli a közönség – állapítja meg hatvanéves írói jubileuma alkalmából a Reggeli Hírlap –, de egyben az érzésben és formában is kifejezetten nemzeti irányu költészetnek, Vörösmarty, Petőfi és Arany nemes tradícióinak leghivatottabb továbbfejlesztőjét is.”⁵⁷ Nekrológ és egyháztanácsi határozat mondja ki, hogy „letéteményese és halálig hű őrzője volt annak a nagy irodalmi örökségnek, melyet irodalmunk klasszikus nagyjai, különösen Arany János, reánk hagytak”; hogy „benne a magyar irodalom magas ivelésű pályájának utolsó szereplője tűnt le az élet színteréről”.⁵⁸ E tekintélyes hagyományhoz való kötődésére utal temetési szertartásának egyik emlékezetes jelenete is: egykori tanítványa, a Kiskőrösön vallástanárkodó Furja Zoltán egyenesen „Petőfi szülőházának kertjéből” szedett virágokat szór a ravatalra.⁵⁹ Csengey már aszódi ev. gimnáziumi tanárként lelkes működtetője a Petőfi-kultusznak. Ő indítványozza például Petőfi aszódi „lakásának” emléktáblával való megjelölését. A végül a gimnázium épületén 1875. május 26-án leleplezett emléktáblára is az ő epigrammája kerül.⁶⁰ Tucatnyi költeményben állít emléket a rajongva szeretett költőelődnek. A Miskolczi Napló riportjából kiderül, hogy az 1922/23. évi centenárium alkalmából három Petőfi-óda is kikerül a tolla alól: „Tegnap felkerestük lakásán az ősz költőt, azzal a kéréssel, hogy írjon a *Miskolczi Napló* újévi számába, melyet Petőfi Sándor emlékének szentelünk, ünnepi verset a legnagyobb lírikus születésének századik évfordulójára. Csengey Gusztáv ma a legméltóbb arra, hogy Petőfi Sándorról verset írjon. [...] Készséggel vállalja az ünnepi költemény megírását [...] Majd szíves szóval mondja el, hogy ez lesz a harmadik Petőfi költeménye, legutóbb a kiskőrösi és az aszódi Petőfi ünnepségekre irt ódát.”⁶¹ E riport a „költőprofesszor” irodalmi státuszával

⁵⁶ A jogászfűjség rendszeresen fáklyás, lampionos, szerenádos felvonulásokkal tiszteleg a költő (emléke) előtt: *MJ*, 1923. nov. 27.; *MÉ*, 1942. aug. 6.

⁵⁷ Csengey Gusztáv jubileuma. *RH*, 1923. nov. 25.

⁵⁸ BRUCKNER 1925, 15; Kivonat a miskolci ág. hitv. ev. egyház tanácsának 1925 évi július hó 21-én tartott ülésén felvett jegyzőkönyvéből = HOMHTD 80.89.6.1.

⁵⁹ TOMÁN 1925, 16; A virágok özönében áll a halott költő ravatala. *MN*, 1925. júl. 16.

⁶⁰ „ITT LOBBANT FEL A LÁNG, ITT NYERTE OLYMPI TÜZÉT / A LEGSZERETŐBB KÖLTŐ, A HAZA TYRTAEUSA. / SZELLEME BÖLCSŐJÉT ITT HÚ ANYA ŐRZI; SZEGÉNY BÁR; / KINCSE, E LÁNGEMLÉK, ÁTRAGYOG IFJAIRA.” Lásd: Szívós 1924, 13; ASZTALOS–RATZKY 1996, 16.

⁶¹ Csengey Gusztávnál. *MN*, 1922. dec. 30. *A Száz év után. Petőfi születésének századik évfordulójára* című költeményt lásd: *MN*, 1922. dec. 31. Lásd még: *Aszód ünnepe (Petőfi születése századik évfordulójára)* = HOMHTD 80.89.1.41. és HOMIGy 92.99.25.; *Petőfi emléke* = HOMIGy 92.99.38.

szorosan összekapcsolódó kommemorációs költészet (már-már mechanikus) működéséről is sokat elárul.

Csengey persze csakis azért töltheti be a város költőjének megüresedett tisztét, mert azonosulni látszik a Petőfi–Tompá–Arany-triász jelképezte hagyománynak az a – Gyulai- és Lévay-féle – kultúrharcos, defenzíven modernségellenes értelmezésével és kisajátításával, amelyet „kultúr munkájában” a Lévay Egyesület is irányadónak fogad el. *A hamis prófétáknak* című költeménye például büszkén hirdeti: „A lég, mi árad ujdivat-határrul / Májusi fagy, mi hervasztóan hideg. / Szent hagyományt a költő el nem árul, / Nem áll közéték, nemzetköziek!”⁶² 1923. november 25-i sajtónyilatkozata éppen azokat a normákat kéri számon a „modern” poétákon, amelyekhez – mind költői, mind pedig kritikusi gyakorlatában – Lévay is olyannyira ragaszkodik: „Legyen a vers formája szabályos. [...] A legujabb költői termékek hijával vannak ennek a szabályos formának és rettenetes pongyolaság jellemzi őket. [...] írótól, költőtől mindezen kívül elsősorban azt kívánom, hogy nemesítő hatással legyen olvasójára, közönségére. A költészet, irodalom lelki fürdő, amelyben meg kell szabadulnunk a köznapi élet közönségességétől [...] Sehogy nem szenvedhetem azokat a ledér irányzatu és tartalmu műveket, amelyeket naponként kitermel mostanában magából az irodalom...”⁶³ A „költőprofesszor” irodalmi értékrendje és költészetfelfogása tehát tökéletesen megfelel a Lévay Egyesület által képviselt, propagált, sőt hivatalos „kultúrprogrammá” emelt Lévay-féle ideáloknak. Az Egyesület 1923. május 24-i matinéján előadást tartó Bank Sándor ki is emeli, hogy Lévay irányának az agg Csengey az „utolsó reprezentánsa”.⁶⁴ A ravatalnál szónokló Bruckner Győző pedig akár Lévayt is jellemezhetné az alábbi szavakkal: „Aranyak ő egyik legkiválóbb tanítványa volt; költészete minden ízében nemzeti és őszinte, tiszta és nemes. Érzelmvilágát a XX. század kozmopolita irányu áramlata nem érintette.”⁶⁵

Csengey miskolci municipalizálásának sikerességét persze nem csupán az jelzi, hogy a Lévay-recepció toposzkészlete minden probléma nélkül átfordítható a „költőprofesszor” méltatására. Az a szembetűnő fejlemény, hogy Lévaynak kijáró lelkesedéssel és pompával ünneplik meg hatvanéves írói jubileumát és születésének centenáriumát, hogy róla is utcát neveznek el, hogy neki is állítanak emlékjeleket, ugyancsak erre enged következtetni. Jelképes, hogy ércszobrát ugyanaz a művész készíti el, aki a Lévayét is: Borsodi Bindász Dezső. Városi gyászszertartássá váló végtisztessége is a Lévay-temetést idézi fel ceremoniális külsőségeiben és kommemorációs retorikájában egyaránt. A gyászoló közösség Lévay (potenciális) szellemi örököseként búcsúzik el a „nagy halott”-tól: „Lévay József megszentelt földjén hajtottad le örök nyugalomra tiszteletben megőszült fejedet, érdemes nesztorunk. Megindító véletlen, hogy bujdosóvá tett sorsod – közös sorsunk – idehozott a Bükkár-

⁶² Idézi: SZÍVÓS 1924, 19.

⁶³ Csengey Gusztáv – önmagáról, költői hitvallásáról és a modern irodalomról. *MN*, 1923. nov. 25. Lévay kritikusi normarendszeréről lásd: PORKOLÁB 2012.

⁶⁴ A Lévay-egyesület matinéja. *MN*, 1925. máj. 26.

⁶⁵ TOMÁN 1925, 17.

nyalta borsodi magányba, hol Lévay 75 éven át írta dalait, azokat, melyeknek eszményvilágát a te ideális lelked is annyira szomjazta. A Petőfi–Arany–Tompa triásznak ő volt itt méltó folytatója, innen röppentek ki egészséges magyar dalai szerte a hazába és szerezték számára a követőket, barátokat, hiveket, akik között te voltál a legnagyobbak egyike” – fejtegeti például gyászbeszédében Havas István; „Elhallgatott a dal, a szív már nem dobban / Azokban a zengő, szép magyar dalokban. / Lévay földjén most ujsirhant domborul... / A borsodi felhők könnye mind reá hull” – áll Radványi Sándor emlékvésében.⁶⁶ Bank Sándor gyászbeszéde pedig azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Csengey Lévay *mellett* foglalhatja el helyét a város halhatatlanjainak imaginárius dicscsarnokában: „A Lévay József Egyesület méltó büszkeséggel őrzi Lévaynak emléke mellett Csengey Gusztávét is. Lévay és Csengey emlékét szent örökségképpen őrizzük, mert látjuk, hogy az ő költészetük sugalta hagyományokról megfélelmezve fajunk életképességéről, jövőnkbe vetett hitünkről mondanánk le.”

RÖVIDÍTÉSEK

HOM–Herman Ottó Múzeum (Miskolc)
 HOMHTD – Helytörténeti Dokumentáció
 HOMIGy –Irodalomtörténeti Gyűjtemény
 MÉ – Magyar Élet
 MJ – Magyar Jövő
 MN – Miskolczi Napló
 OSzKK – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
 RH – Reggeli Hírlap

BIBLIOGRÁFIA

- ASZTALOS–RATZKY 1996
 ASZTALOS István–RATZKY Rita (szerk.): *Petőfi emlékhelyek a Kárpát-medencében*. Kiskőrös, Petőfi Sándor Társaság, 1996.
- BAKÓ 2003
 BAKÓ Endre: Ballag már a vén diák... A német búcsúdál Csengey Gusztáv fordításában. *Irodalomismeret* 13. évf. 2003. 2. szám, 105–107.
- BRUCKNER 1922
 BRUCKNER Győző: Csengey Gusztáv otthon nélkül. A miskolci lakáshivatal figyelmébe. *MJ*, 1922. dec. 24.
- BRUCKNER 1925
 BRUCKNER Győző: Csengey Gusztáv (1824–1925). *Miskolci Jogászélet Szépirodalmi Melléklete*, 4. évf. 1925. szept. 15–16.

⁶⁶ TOMÁN 1925, 17; Csengey Gusztáv emlékezete. *Miskolci Jogászélet Szépirodalmi Melléklete*, 4. 1925. szept. 16.

BRUCKNER 1996

BRUCKNER Győző: *A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága (1919–1949)*. Kiad. Novák István. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1996.

CSENGEY 1922

CSENGEY Gusztáv: *A nikolsburgi béke*. Sárospatak, Ref. Főiskola, 1922. (A Tiszai Ev. Egyházkerület Miskolci Jogakadémiája Tudományos Értekezéseinek Tára 1.)

CSENGEY 1923

CSENGEY Gusztáv: A „fogoly lengyel” története. *Visszaemlékezések. MJ*, 1923. nov. 23. és 24.

DAMÓ 1922

DAMÓ Oszkár: Könyvesház. Csengey Gusztáv angolul. *RH*, 1922. dec. 10.

HALMAY–LESZIH 1929

HALMAY Béla–LESZIH Andor: *Miskolc*. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1929. (Magyar Városok Monográfiája 5.)

KERESZTESY 1923

KERESZTESY Sándor (szerk.): *Emlékalbum a Miskolczon 1823-ban megnyílt első magyarországi kőszínház 100 éves jubileumára*. Miskolcz, Klein Ludvig és Szelényi, 1923.

KÓRAKÓ 1925

KÓRAKÓ Béla: A költő halálára. *RH*, 1925. júl. 14.

KRÚDY 1923

KRÚDY Gyula: Miskolci koszoru (Levél a szerkesztőhöz). *MN*, 1923. márc. 6.

KRÚDY 1989

KRÚDY Gyula: *Irodalmi kalendárium. Irodalmi arcképek*. Szerk. BARTA András. Budapest, Szépirodalmi, 1989. (Krúdy Gyula Művei)

MIKLER 1922

MIKLER Károly: *Az eperjesi ág. hitv. ev. egyházkerületi collégiumi jogakadémiának 1918. december hó 28-án bekövetkezett cseh megszállás következtében Miskolczra történt áthelyezése*. Sárospatak, Ref. Főiskola, 1922.

NAGY T. 1942

NAGY Tibor: Az utolsó kuruc, *MJ*, 1942. aug. 5.

NOVÁK 1941

NOVÁK István: *Az eperjesi-miskolci jogászfűvés diákélete*. Miskolc, Ludvig, 1941.

PORKOLÁB 1997

PORKOLÁB Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Miskolc, Bíbor, 1997.

PORKOLÁB 2011

PORKOLÁB Tibor: „Mikes költője” (Egy Lévay-titulus filológiai háttere). In: KECSKEMÉTI Gábor–TASI Réka (szerk.): *Bibliotheca et Universitas. Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 391–397.

PORKOLÁB 2012

PORKOLÁB Tibor: Lévy, a kritikus (A Budapesti Szemle Értesítő-rovata a századfordulón). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 116. 2012. 603–639.

PORKOLÁB 2014

PORKOLÁB Tibor: „Élő ereklye” (Lévy József irodalmi státusza a XX. század elején). In: BÉNYEI Péter–GÖNCZY Monika–S. VARGA Pál (szerk.): „*Szirt a habok közt*”. *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 259–265.

PORKOLÁB2014a

PORKOLÁB Tibor: Profetainsua patria (A „borsod-miskolci” Lévy József). *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica, Vol. XVIII, Fasc. 1* (2014), 187–204.

SCHNELLER 1929

SCHNELLER Károly: *Miskolcz halálzási hányadosának átértékelése*. Miskolc, Standhaft József Könyvnyomdai Müintézete (A Miskolci Jogászélet Könyvtára 52.), 1929.

SCHNELLER 1930

SCHNELLER Károly: *Nagy-Miskolcz népessége*. Miskolc, Ludvig és Janovits, 1930. (A Miskolci Jogászélet Könyvtára, 63.)

SCHNELLER 1931

SCHNELLER Károly: *Borsod vármegye népszaporodása 1920-tól 1930-ig*. Miskolc, Ludvig és Janovits, 1931. (A Miskolci Jogászélet Könyvtára, 71.)

SCHNELLER 1933

SCHNELLER Károly: *Miskolcz lakossága 1930-ban*. Miskolc, ifj. Ludvig és Janovits Könyvnyomdája, 1933. (A Miskolci Jogászélet Könyvtára, 90.)

SEBESI 1925

SEBESI Ernő: Emlékezés Csengey Gusztávra. Eperjes, 1925. július. *Kassai Napló*, 1925. július 26.

STIPTA 1996

STIPTA István: Bruckner Győző, a miskolci jogakadémia dékánja. In: BRUCKNER 1996. 11–44.

SZÍVÓS 1924

SZÍVÓS Béla: *Csengey Gusztáv*. Pécs, Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság, 1924. (A Miskolci Ág. Hitv. Ev. Jogakadémia Szemináriumainak Értekezései, 1.)

TOMÁN 1925

ifj. TOMÁN Kálmán: Csengey Gusztáv utolsó útja. *Miskolci Jogászélet Szépirodalmi Melléklete*, 4. 1925. szept. 16–18.

TÓTH Á. 1925

TÓTH Árpád: Az egyversű költő. *Nyugat* 18. évf. 1925. 16–17. szám, 296–297.

TÓTH K. 1925

TÓTH Kálmán: Csengey a borsodi Aurora kapujánál. *MN*, 1925. júl. 26.

VERES 2003

VERES László (szerk.): *Miskolc története 1848-tól 1918-ig*. I–II. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, 2003. (Miskolc Története 4.)

ZIMONYI 1987

ZIMONYI Zoltán: *Irodalmi lapok, lapkísérletek Miskolcon 1880–1956*. Miskolc, Miskolci Városi könyvtár, 1987. (Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek, 15.)

ZSEDÉNYI 1929

ZSEDÉNYI Béla: *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Miskolc, Magyar Jövő Kiadó, 1929. (A Miskolci Ev. Jogakadémia Tudományos Értekezéseinek Tára, 33.)